

Kokkuvõte

Nagu sissejuhatuses viidatud, pakub seksuaal- ja reproduktiivõiguste valdkonna analüüs näiteid röömustavatest suundumustest, sealhulgas teadlikkuse kasvust teemal, miks on seksuaal- ja reproduktiivtervist puudutav just inimõiguste küsimus. Üks ülalkirjeldatud kaalukas näide edasiminekuks on asjaolu, et sünnitusabivägivalda kui inimõiguste rikkumise on mõistnud hukka nii ÜRO eriraportöör kui ka CEDAW-i (ÜRO konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta) täitmist seirav CEDAW komitee. Sellise rahvusvahelise edusammu tuules pälvivad sünnitusabi ja sünnitusabivägivalda puudutavad küsimused aina kasvavat tähelepanu ka teadlaste hulgas¹ ning maailma riikides üldisemalt.²

Samal ajal näitas see peatükk, kuidas areng on siiski aeglane ja sõltub tihedalt laiemast ühiskondlikust ebavõrdsusest. Samuti selgus, kuidas inimesed on pidanud iga sammu pärast parema seksuaal- ja reproduktiivõiguste kaitse nimel pistma oskuslikult rinda vastupanu ja tagasilöökidega, mida põhjustavad näiteks nii konservatiivsed poliitilised jõud, institutsionaliseeritud sooline ebavõrdsus, seksism ja rassism kui ka religioon ja meditsiinisüsteem (nt arstid, kes keelduvad aborti tegemast või rasestumisvastase vahendi retsepti välja kirjutamast, ja arstid, kes usuvad paternalistliku tervishoiu mudeli õigsusesse).

Võib-olla on lugeja jaoks mõnevõrra üllatuslik see, et ka rahvusvaheline inimõiguste kaitse süsteem ise pole sellisest vastupanust ja soostereotüüpidest vaba. Nii on Euroopa piirkonnas kõige olulisema inimõiguste kaitse konventsiooni – Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni – täitmist seirava kohtu ehk Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika seksuaal- ja reproduktiivõiguste kaitsel üsna kaugel eeskujulikkusest.³ ÜRO konventsioonide täitmist seiravad komiteed on teinud sel alal palju paremat tööd.

Selle peatüki kirjutamise ajal on Euroopa Inimõiguste Kohtus ootel mitu aborti puudutavat kaasust. Võime olla lootusrikkad, et kohus kasutab võimalust öelda selgelt välja, et legaalne ja turvaline abort on seotud inimväärikuse ja soolise võrdõiguslikkusega ning abordi kriminaliseerimine või selle üksnes erandlik lubamine rikub konventsiooniga kaitstud inimõigusi.⁴

Siit peatükist on jäetud mahupiirangu tõttu välja hulk seksuaal- ja reproduktiivõiguste teemasid,[5](#) mis vajaksid samuti eestikeelset käsitlust ning seda ennekõike inimõiguste raamistikus. See töö jääb tulevikuks, kuid sissejuhatavalt markeerin mõne neist.

Üks selline valdkond on abistatud reproduktsioon, sh kunstlik viljastamine (inglise keeles kasutatakse üldisi termineid *assisted reproduction*, *assisted reproductive technologies*) ja surrogaatlus (asendusemadus[6](#)). Inimõiguste kaitse vaatest on tähtsad küsimused sellest, kellele on kunstliku viljastamise tehnoloogia kättesaadav: kas kunstlik viljastamine on kaetud riikliku ravikindlustusega (nagu Eestis) või on see midagi, mille eest peab inimene tasuma ise, kas näiteks doonorrakude ja kehaväline viljastamine on lubatud ainult abielus (sh samast soost) paaridele või on see võimalik ka vallalisele inimesele? Siin tekivad meditsiiniteemadega sama kaalukad küsimused sellest, milline on (õiguslik) olukord pärast sündi: kuidas tunnustatakse vanemlust ja kas lapsel on õigus teada (sõltumata vanema tahtest), et tema eostamiseks kasutati doonorrakke?

Eestis reguleerib valdkonda 1997. aastal vastu võetud kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seadus.[7](#) Võrreldes teiste Euroopa Liidu riikidega[8](#) võib Eesti olukorda pidada pigem heaks, sest kunstliku viljastamisega seotud protseduurid (sh vajalikud hormoonravimid[9](#)) katab ravikindlustusega inimestele Eesti Haigekassa[10](#) (v.a doonorrakude hind). Samuti pole nende protseduuride eeldus abielu, kooselu ega paarisuhe, lisaks lubavad kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seaduse §-d 21 ja 22 viljastada ka vallalise naise.[11](#) Seega järgib õigusnorm diskrimineerimise keelu nõuet.

Veel vajaks inimõiguste kontekstis põhjalikumat eestikeelset käsitlust surrogaatlus ehk praktika, mille käigus naine rasestub kavatsusega laps pärast sündi ära anda.[12](#) Eesti perekonnaseaduse § 83 järgi on lapse ema naine, kes on lapse sünnitanud.[13](#) Samas on lubatud embrüo loomiseks kasutada doonori munarakke (kui naisel mingil põhjusel pole võimalik kasutada enda munarakke), st sel juhul puudub sünnitanud naisel lapsega geneetiline side, kuid vanema õiguslik staatus tekib sünnitusega. Teisalt ei ole lubatud olukord, kus surrogaat kannab emaks saada sooviva naise munarakust loodud embrüod (emaks saada soovival naisel on lapsega geneetiline side, kuid näiteks pole tal emakat või oleks rasedus talle ohtlik).

Asjasse puutub karistusseadustiku § 132, mille lõike 1 alusel on võõra munaraku või sellest valmistatud loote ülekandmine naisele, kelle kohta on teada, et ta kavatseb

sellest arenenud lapse pärast sünni ära anda, kuritegu ja selle eest karistatakse rahalise karistusega.[14](#)

Samuti on piisavalt reguleerimata olukord, kus surrogaatluse kokkulepet on kasutatud riigis, kus see on igati legaalne, ja soovitakse naasta juba sündinud lapsega Eestisse (sh taotleda lapsele reisimiseks vajalikku isikut tõendavat dokumenti). Kui see on näiteks mehe ja naise paar ning nad esitavad lapse sünnitunnistuse, kus on kirjas nende nimed, ei pruugi probleeme tekkida, sest riik ei kontrolli, kes oli rase ja kes sünnitas. Küll aga võib tekkida raskusi (lisaküsimusi) olukorras, kus tegu on kahe mehe paariga ning mõni riigisisene register või vorm nõuab lünkade „Vanem“ ja „Vanem“ asemel lünkade „Ema“ ja „Isa“ täitmist.

Tegelikkus on see, et hoolimata ebakindlusest leidub Eestis paare (nende täpset arvu ei tea keegi), kes on kasutanud surrogaatlust välisriigis. Seepärast oleks aeg, et ka Eesti uuendaks oma selle ala õigusnorme ja jõuaks tegelikule elule järele. Inimõigustest lähtudes võiks siin seada eesmärgiks, et tagatud on nii asendusema, tulevaste lapsevanemate kui ka sündinud lapse õigused.[15](#) Seda tuleks teha ilma populistliku retoorika, eelarvamuste ja diskrimineerimiseta. Arvesse peab võtma ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikat, millest ilmneb muu hulgas, et lähtuda tuleb lapse huvidest ning riik ei tohi keelduda andmast lapsele geneetilise vanema kodakondsust pelgalt seetõttu, et laps on sündinud surrogaatluse kokkuleppe tulemusena.[16](#) Surrogaatlus ei ole kerge tee, mida valida. Sellega käivad enamasti kaasas kunstliku viljastamisega seotud raskused ja see nõuab kõikidelt osalistelt palju kannatlikkust.[17](#)

Loodetavasti pakub see peatükk seksuaal- ja reproduktiivõiguste kaitsele Eestis tuge ning kinnitab veel kord, et seksuaal- ja reproduktiivtervise teemad (sh abort, seksuaalharidus, sünnitusabi, menstruatsioon) on inimõiguste kaitse küsimused, mis vajavad riigi erialadevahelist tähelepanu. Samuti soovin, et sinne tekst inspireeriks kirjutama uusi eestikeelseid teadusartikleid ja raamatuid seksuaal- ja reproduktiivõiguste teemal ning umbes viie aasta pärast ei saaks me enam öelda, et see peatükk on ainus omataoline töö eesti keeles.

- [1](#)Vt nt Savage, V., Castro, A. Measuring mistreatment of women during childbirth: a review of terminology and methodological approaches. – Reproductive Health 2017/14, 138. – <https://doi.org/10.1186/s12978-017-0403-5> (09.02.2022).

- [2](https://www.theportugalnews.com/news/2021-07-23/deputy-calls-to-criminalise-violence-in-obstetrics/61214)Vt nt Portugali kohta <https://www.theportugalnews.com/news/2021-07-23/deputy-calls-to-criminalise-violence-in-obstetrics/61214> (09.02.2022).
- [3](#)Oja, Yamin.
- [4](http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7074470-9562874)Notification of applications concerning abortion rights involving Poland, vt <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7074470-9562874> (09.02.2022).
- [5](#)Üks selline teema on ka nt seksuaalvägivald, mis vajaks kindlasti eraldi peatükki. Seksuaalvägivalla teemat puudutab H. Voolma raamatu „Inimõigused“ peatükis „Naistevastane vägivald“. Vt ka Lippus-Metsaots, H. Interpersonal violence in Estonia: prevalence, impact on health and health behaviour. Doktoritöö 2021. – <https://dspace.ut.ee/handle/10062/73026> (09.01.2022).
- [6](#)Eelistada võiks terminit surrogaatus, kuna asendusemadus seob surrogaadi ehk selle naise, kes on rase ja kes sünnitab, kuid kes ei ole tulevane lapsevanem, ikkagi emadusega. Sellist narratiivi tuleks vältida.
- [7](#)Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seadus. – RT I, 28.12.2017, 35.
- [8](#)Vt nt Präg, P., Mills, M. C. Assisted Reproductive Technology in Europe: Usage and Regulation in the Context of Cross-Border Reproductive Care. – Kreyenfeld, M., Konietzka, D. (eds.). Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences. Demographic Research Monographs (A series of the Max Planck Institute for Demographic Research). Springer, Cham 2017. – https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_14 (09.02.2022); Busardò, F. P. et al. The Evolution of Legislation in the Field of Medically Assisted Reproduction and Embryo Stem Cell Research in European Union Members. – BioMed Research International 2014, Article ID 307160. – <https://doi.org/10.1155/2014/307160> (09.02.2022).
- [9](#)Eesti Haigekassa veebileht <https://www.haigekassa.ee/inimesele/haigekassa-huvitised/kunstliku-viljastamisega-seotud-ravimite-huvitamine> (09.02.2022).
- [10](#)Ravikindlustuse seadus. – RT I, 29.12.2020, 19, § 29 lg (24), § 333.
- [11](#)Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse seadus – RT I, 28.12.2017, 35.
- [12](#)Eesti keeles on olemas nt lühike teemaleht, mis on küll mõneti aegunud sisuga. Vt Oja, L. Reproduktiivõigused – asendusemadus Eestis. – Tallinn: Riigikogu Kantselei õigus- ja analüüsiosakond 2013. – https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2015/01/Teemaleht_16_2013.pdf (09.02.2022). Vt ka: A Comparative study on the regime of surrogacy in EU Member States. European Parliament, Directorate General for Internal Policies, Policy Department C: Citizen’s rights and constitutional affairs 2013.

- [13](#)Perekonnaseadus. – RT I, 27.10.2020, 15.
- [14](#)Karistusseadustik. – RT I, 21.05.2021, 9.
- [15](#)Ergas, Y. Babies without Borders: Human Rights, Human Dignity, and the Regulation of International Commercial Surrogacy. – Emory International Law Review 2013/27 (1); Gerber, P., O’Byrne, K. (toim). Surrogacy, law and human rights. 2015; Ergas, Y., Jenson, J., Michel, S. (toim). Reassembling motherhood: procreation and care in a globalized world, 2017; Mulligan, A. Identity Rights and Sensitive Ethical Questions: The European Convention on Human Rights and the Regulation of surrogacy Arrangements. – Medical Law Review, 2018/26 (3).
- [16](#)März, J. W. Challenges Posed by Transnational Commercial Surrogacy: The Jurisprudence of the European Court of Human Rights. – European Journal of Health Law 2021/28 (3).
- [17](#)Teman, E. Birthing a Mother: the Surrogate Body and the Pregnant Self. University of California Press 2010; Ragone, H. Surrogate Motherhood: Conception in the Heart. Routledge 1994.